

rovo izražavanje korespondira političko-vojnoj situaciji u kojoj se našla Njemačka, pa tako autor identificira dvije faze. Vrhunac prve faze je Hitlerov uspon na vlast, a druga je ona praćena euforijom prvotnih njemačkih vojnih uspjeha do 1941. godine (265-266). U instančanosti autorovog doprinosa razumijevanju Heideggera ističe se opaska na njegov stil i pristup pisanju – “u njemu nema sumnji, jedva da postoje argumenti, on tvrdi, odlučuje, odbija, najavljuje” (267). Na kraju Faye zaključuje, kao i Heinz, da Heideggerova metafizika neumitno prelazi u metapolitiku u kojoj se ogleda nacionalsocijalizam, pa shodno tome Heideggerovi “ključni pojmovi filozofije dobivaju sasvim novi smisao” (282).

Autori pokazuju da se Heideggerovo filozofiranje ne može odvojiti od njegovih političkih i osobnih uvjerenja – nacionalsocijalizma i antisemitizma. Iako pretpostavlja barem djelomičnu upoznatost s Heideggerom, zbornik može biti i naputak za sinkronijsko razumijevanje Heideggerove filozofije i politike, što često nije bio slučaj. Ove rasprave pomoći će i onima koji nemaju veliko predznanje o Heideggeru, ali žele sagledati njegovu filozofiju, primjerice politološki. S jedne strane zbornik odlično kontekstualizira Heideggera u njegovom vremenu pokazujući neraskidivost filozofskog mišljenja od “duhovnog” tkanja vremena, dok s druge strane pokazuje da novi pogled na Heideggera može biti prilično aktualan, što vrijedi primjerice za Dugina, koji je nadahnut Heideggerovom filozofsko-političkom opskurnošću i koji takvog filozofa iz vizure “ruskog svijeta” promatra zapravo emancipatorski. Uostalom, Heidegger je kod površne publike oduvijek generirao svojevrsnu zavodljivost i uzbuđenost opskurnošću, a to

je uvijek dovoljan razlog za nastavak rasprave o Heideggerovom filozofsko-političkom projektu, ali i njegovim stranputicama.

Hrvoje Cvijanović
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu

Recenzija

Philipp Lepenies **Verbot und Verzicht. Politik aus dem Geiste des Unterlassens**

Suhrkamp, Berlin, 2022., 266 str.

Knjiga Philippa Lepenies, profesora politologije na Slobodnom sveučilištu u Berlinu, napisana je kako bi se objasnilo zašto neoliberalna ekonomska teorija zastupa skepsu, pa i prezir, prema politici i državi. Odmah treba istaknuti kako je autor uspio dokazati da je svaka ekonomska teorija ujedno i politički zahtjev za preraspodjelom društvene moći. To je, naravno, i neoliberalizam. Autor je tu tezu dokazao sjajnim, na momente ironičnim prikazom povijesti neoliberalne ideologije. Donose se iznenađujuće činjenice, razotkrivajući to učenje kao ideologiju fanatične sekte vođene ljudima koji svoje predrasude i materijalne interese skrivaju tlapnjama o prirodnim ekonomskim zakonima. Dva su temelja na kojima Lepenies gradi svoju teoriju. Prvi je izvrsno poznavanje političke teorije, osobito teorije države, a drugi

sposobnost ukazivanja na proturječna suvremenog ekonomskog razvoja zasnovanog na neoliberalnom učenju.

Lepenies izvrsno pokazuje kako je u neoliberalizmu tržište idealizirano. Zašto se država proklinje, štoviše, često se poziva na ukidanje politike i njezinu potpunu zamjenu ekonomijom? Naravno, samo do trenutka kada se traži da država, zapravo politika, nadoknadi gubitke bankama i poduzetnicima nastale na slobodnom tržištu. Autor je naglasio da se usprkos ekonomskoj krizi iz 2008. godine ideologija neoliberalizma i dalje drži svoje dogme. I dalje se tvrdi da država postoji isključivo zato da ispunjava zahtjeve tržišta, jer navodno “tržište stvara slobodu, a država je oduzima”. Tvrdnja da je država neuspješna, a da su tržišta uspješna postala je opće mjesto, gotovo samorazumljiv način tumačenja gospodarstva u društvu. Rekonstrukcijom “povijesti, koncepata, strategija i aktera neoliberalizma” autor pokazuje kako je takva dogma postala široko prihvaćena, pokazujući kako su se plele neoliberalne intelektualne mreže i tko ih financijski podupire. U svojoj kritici poziva se na vrlo utjecajni *The Economist*, koji je 2004. napisao da je pojam neoliberalizam pervertiran od strane “obožavatelja tržišta, nihilističkih sociopata”. Lepenies se slaže s navedenom tezom, ali s pravom tvrdi da je to “sociopatsko izopačavanje” samo posljedica stalnog širenja temeljnih neoliberalnih ideja u medijima srednje struje i djelovanja neoliberalnih udruga civilnog društva.

U prvom poglavlju, “Die Argumente des Unterlassens”, prikazane su retoričke strategije koje su dovele do toga da velik dio javnosti smatra kako je svaka zabrana ili suzdržavanje koje traži država potpuno nelegitimno. Na početku ističe da se

otpor društvenim promjenama u modernom vremenu javio kao reakcija na Francusku revoluciju 1789. godine i straha da bi se “bolest revolucije” mogla prenijeti i na Britaniju. Pomoću teorije Alberta O. Hirsmana iznesene u knjizi “Retorika reakcije” ukazano je na retoričke strategije kojima se odbijaju društvene promjene. Prvi obrazac je teza o pervertiranju. Prema toj tezi svaka se revolucionarna politika i društvena promjena pretvara u svoju suprotnost. Umjesto obećane slobode revolucija dovodi do terora, umjesto novog političkog poretka nastaje kaos, a socijalna politika stvara ljenčine. Autor pokazuje kako ta teza polazi od pogrešnog stava da se ljudsko ponašanje ne može promijeniti, pa mu se institucije nužno moraju prilagoditi, a ne obrnuto. Drugi obrazac retoričke reakcije predstavlja tvrdnja da su promjene beskorisne. Kao primjer navodi se teorija elita Roberta Michelsa. Naime, on tvrdi da na kraju od promjena korist imaju isključivo stare i nove elite. Treći je da su promjene opasne jer je uvođenje općeg i jednakog biračkog prava samo narušilo prirodnu društvenu ravnotežu i omogućilo vladavinu nesposobnih masa. Lepenies navodi da u isti obrazac pripada neoliberalna tvrdnja da mjere socijalne države uništavaju slobodu. Četvrti retorički obrazac je odricanje prava državi da poduzima bilo kakve mjere koje bi zadirale u privatni život građana. Dakle država nema pravo zabranjivati, odnosno ta logika polazi od tvrdnje da “ja smijem”, ali “država ne smije”. Autor ističe da se na taj način negira veza između građana i države, a to je opasna besmislica koja osporava činjenicu da svatko pripada nekoj zajednici, obitelji ili naciji te da je posjedovanje državljanstva izvor građanskih prava.

U drugom poglavlju, “Verzicht – Geld-machen und Afektkontrolle”, prikazana je povijest odnosa prema suzdržavanju od potrošnje u ranom razdoblju kapitalizma. Lepenies navodi kako se najprije polazilo od kršćanske ideje kreposnog života, koja je prema sv. Augustinu podrazumijevala suzdržavanje od grijeha, a grijeh je opisan kao pohlepa za novcem, posjedom i vlašću. Navodi i Hobbesa, koji je isticao da čovjek ne odlučuje slobodno ako se u odlučivanju vodi strastima. Zaključuje da uljuden čovjek kontrolira svoje strasti. Zatim je prikazano kako se mijenjalo značenje i vrednovanje poimanja interesa i potrošnje. Interes je najprije označavao kamate, a zatim se taj pojam vezao uz zaradu pojedinca i tezu Adama Smitha da pojedinac slijedeći vlastiti interes za zaradom, zahvaljujući “nevidljivoj ruci” tržišta, doprinosi općem bogatstvu. U tom konceptu, za razliku od današnjih neoliberalnih ekonomskih teorija koje zastupaju pravo na neograničenu potrošnju, zarada je podrazumijevala štednju, dakle određeno suzdržavanje od potrošnje. Kao primjer suzdržavanja pojedinca navedena je etika protestantskih sekta prikazana pomoću teorije Maxa Webera. Lepenies naglašava da su američki puritanci odličan primjer političkog radikalizma jer jedna skupina vjeruje da zna jedini ispravan put u bolju budućnost, kao što su to kasnije vjerovali jakobinci i boljševici. Ističe da su zabrana i odricanje bili temeljna načela protestantske etike, a time i ranog kapitalizma. Slično načelo vrijedi i kod uravnoteženog kapitalizma, koji je zagovarao John Maynard Keynes. On je, naime, zagovarao ravnotežu između interesa rada i kapitala te je tvrdio da “ljubav prema novcu” nije jednaka “ljubavi prema potrošnji”. Lepenies naglašava da se u da-

našnjem vladajućem shvaćanju kapitalizma skoro svako ograničavanje potrošnje smatra zastranjivanjem protivnim slobodi. Vrlina više nije da se drugima čini dobro, jer je mudar i krepostan čovjek sposoban žrtvovati osobne interese u svrhu općeg dobra (Adam Smith), nego se smatra da se svatko treba brinuti isključivo za sebe.

U trećem poglavlju, “Verbot – Der Staat als Gegner”, prikazana je neoliberalna doktrina, koja je dovela do toga da se država i njezino djelovanje počne smatrati neprijateljem slobode. Osnovna teza je da se to nije dogodilo spontano, nekakvim prirodnim kretanjem, nego da se radi o dobro organiziranom i financiranom projektu. Taj projekt je započeo popularizacijom učenja Friedricha Augusta Hayeka. Njegova teorija polazi od teze da je država protivnik slobode i da pojedinac u svakom slučaju najbolje zna što je za njega dobro. Hayekova je pozicija protumačena izvršnim prikazom njegove biografije. Prikazan je njegov put od austrijskog činovnika u državnom uredu za računovodstvo, profesora na LSE-u, profesora na Sveučilištu u Chicagu, pa do mirovine profesora Sveučilišta u Freiburgu. Lepenies vješto naglašava najzanimljivije dijelove Hayekovog života trudeći se naglasiti proturječja i pogreške u Hayekovoj teoriji i profesionalnom životu. Odlično je pokazao kako se na LSE-u, koji su osnovali ljevičari, bračni par Sydney i Beatrice Webb i pisac George Bernard Shaw, Hayek osjećao loše, a o svojim kolegicama i kolegama govorio je sve najgore te im je arogantno negirao da imaju ikakvo klasično znanje. Osjećaj neprihvaćenosti u londonskim krugovima Hayek je kompenzirao zahvaljujući udruzi Mont Pèlerin osnovanoj 1947. godine u istoimenom planinskom

platou pokraj Ženevskog jezera u Švicarskoj. U tome je okruženju Hayek, nakon knjige *The Road to Serfdom*, bio smatran intelektualnom zvijezdom, prorokom nove ekonomske misli koja prezire državu. Zahvaljujući tomu našao je financijere među američkim kapitalistima koji su se protivili New Dealu i konceptu uključujućeg društva Lyndona B. Johnsona i tražili preraspodjelu moći u svoju korist. Druga institucija koja je pomogla širenje neoliberalnog nauka jest "Institute of Economic Affairs" osnovan u Londonu, a u SAD-u je iste ideje zastupala "Foundation for Economic Education". Prikazani su financijeri, djelovanje i "lenjinistička" čvrsta vjera u učinkovitost organizacije i agitacije. To je omogućilo neoliberalizmu da utječe na politike M. Thatcher i R. Reagana. Na samom početku njihova je ekonomska politika i davala neke rezultate, ali ekonomski rast i društveni razvoj, kako je to dokazao Wolfgang Streeck, jako su se usporili, pa su korporacije ubrzo bile prisiljene moliti pomoć države.

Nizom gospodarskih podataka Lepenies je također jasno pokazao kako se kod neoliberalizma radi o ideologijskom fanatizmu, ali ne i o djelotvornoj ekonomskoj doktrini. Naime, nakon privatizacije i djelovanja snaga slobodnog tržišta, u Britaniji je država morala spašavati propala poduzeća i poduzetnike. Ali ta stvarnost nije prodrla u fanatične neoliberalne krugove. Tu se nisu obazirali na matematičke izračune. Ako život ne odgovara njihovim dogmama, time gore po njega. Neoliberalizam se dakle razotkrio kao politička ideologija koja zagovara nasilje, primjenu sve veće represije. Zbog toga policija sve više izgleda i djeluje kao vojska. Sila se rabi ne bi li se stvarnost konačno počela

ponašati onako kako neoliberalizam propisuje. Zapravo se u ime slobode guši sloboda. Stoga Lepeniesu ostaje složiti se s ocjenom *The Economist*, koji neoliberalne opisuje kako skupinu "sociopata". Navodi kako je jedini rezultat primjene njihove doktrine preraspodjela društvene i političke moći u korist multinacionalnih korporacija, a politika se u velikom dijelu javnosti doživljava kao smetnja "prirodnim ekonomskim zakonima". U ovom poglavlju knjige osobito je zanimljiv prikaz povijesti Nobelove nagrade za ekonomiju. Ukazano je na poznate, ali, što je znakovito, rijetko spominjane činjenice. Nagrada je uvedena 1968. na inicijativu pa i pritisak švedskog financijskog lobija, koji se protivio socijaldemokratskim ekonomskim mjerama. Istaknuto je kako nasljednici Alfreda Nobela nisu bili zadovoljni tom idejom. Jedan od njih, Peter Nobel, tu je nagradu proglasio "propagandnim potezom" bankara. Nisu uspjeli zaustaviti njezino uvođenje, ali su se izborili za to da naziv nagrade bude "Nagrada Švedske nacionalne banke za ekonomiju u sjećanje na Alfreda Nobela". Tako su naglasili da je prvenstveno riječ o bankarskoj nagradi.

Lepenies donosi i zanimljive dijelove koji pokazuju potpunu ekonomsku neodrživost neoliberalne ekonomske teorije, tvrdeći da je bit neoliberalne ekonomske teorije, uostalom kao i svih ekonomskih teorija, zahtjev za novom raspodjelom društvene moći, a ne fridmanovski matematički proračuni koji dokazuju nekakve "prirodne ekonomske zakone". Zaključio je kako je ekonomija društvena, a ne prirodna znanost. To dokazuju i sljedeća poglavlja. Posljedice nove raspodjele moći analiziraju se u četvrtom poglavlju, "Konsum I – Konsumentensouveränität

und Douce Consommation”. U središtu je promjena odnosa prema potrošnji. Dokazano je kako se nekada suzdržanost u potrošnji smatrala vrlinom, i to ne samo moralnom nego i vrlinom koja je omogućila gospodarski razvoj, rast bogatstva i socijalne solidarnosti. Iduće poglavlje, “Konsum II – Konsumtristesse und ungebremste Affekte”, pokazuje razliku u shvaćanju gospodarstva u vrijeme moderne i postmoderne. Lepenies upozorava da je u moderni u središtu gospodarstva bio proizvođač. Njemu su se pripisivale vrline i odavalo poštovanje. To je pak značilo da se poštovalo načelo rada, minulog rada i uklapanja pojedinca u društvo. Cijenilo se ovladavanje osjećajima i njihova kontrola te poštivanje starijih i društvenih autoriteta. Bilo je dobro da pojedinac ne ističe svoje posebne prohtjeve. Danas, u doba postmoderne, u središtu više nije proizvođač, nego potrošač. Njegovi posebni prohtjevi moraju se zadovoljiti, a pojedinac samog sebe doživljava kao mjerilo svih vrijed-

nosti kojem država nema pravo bilo što uskratiti, osobito njegovo pravo na neograničenu potrošnju. Rat u Ukrajini, ekonomske sankcije i nova gospodarska kriza dovode te dogme u pitanje. Bit će zanimljivo svjedočiti povratku države.

Zaključujem da je Lepenies napisao sjajnu povijest neoliberalizma. Dokazao je da se ne radi o znanstvenoj ekonomskoj teoriji, nego o ideologiji preraspodjele političke i društvene moći koje se širila zahvaljujući izdašnom financiranju i dobroj organizaciji. Pokazao je također kako zabrane i suzdržavanja nisu ilegalna sredstva države, nego njezini legitimni instrumenti kojima se vodi briga o javnom dobru. Štoviše, država ne ugrožava slobodu, nego je preko svojih demokratskih institucija brani i razvija. Radi se o knjizi koja će sigurno biti prevedena na nekoliko jezika, a bilo bi dobro kada bi se našao i hrvatski izdavač koji bi prijevodom ove knjige potaknuo da se u našoj javnosti razvije prijeko potrebna rasprava o državi.

Tihomir Cipek
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu